

La civilización del espectáculo

Látványcivilizáció

MARIO VARGAS LLOSA ■ *A La civilización del espectáculo* („A spektakulum civilizációja”) című könyvem kísérlet arra, hogy kifejezzem aggodalmait, sőt szorongásaimat azzal kapcsolatban, hogyan láttuk, hogyan értelmeztük a „kulturát” fiatal koromban, és ahogyan ez az életem során átváltozott valami egészen mássá, valami lényegileg különbözővé attól, ahogy az 50-es, 60-as és 70-es években felfogtuk. A könyv megpróbálja leírni ezt a változást, és megvizsgálni azt a szeszélyes alakulástörténetet, amely a mostani értelmezésekhez vezetett, az emberi tevékenységek különböző – társadalmi, politikai, vallási, szexuális stb. – színterein, hiszen a kultúra mindent áthat, amit az életünkben csinálunk.

A könyv nem pesszimista indíttatású, de zavarba akarja hozni, gondolkodásra késztetni az embereket, például azon, hogy vajon a szórakozás és figyelemelterelés egyeduralgok szerepe manapság nem vált-e a kulturális élet legfontosabb tényezőjévé. Úgy vélem, ez a helyzet, és ez a társadalom széles rétegeinek jóváhagyásával jött létre, beleértve azokat is, akik hagyományosan a társadalom intézményeit és kulturális értékeit képviselik.

Nézetem szerint Gilles Lipovetsky egyike azoknak a gondolkodóknak, akik a legmélyebben és a leghigorúbban elemezték ezt az új kultúrát. *A The Empire of Fashion: Dressing Modern Democracy* („A divat birodalma: A modern demokrácia öltözékei”) című könyvében szakszerűen írja le, miből tevődik ez össze. Szemben velem, ő szorongás nélkül közelíti meg ezt az új kultúrát, különösebb veszjelések nélkül; szimpátiával, olyan jegyeket látva benne, amelyeket igen pozitívnak gondol. Például a mindenkire kiterjedő kultúra demokratizáló hatását, egy olyan kultúrát, amely szemben a hagyományos kultúrával, nem tesz különbséget, nem disztigvál; nem egy elitnek, tudós és értelmiségi klikknek a monopóliuma, hanem így vagy úgy áthatja a társadalom egészét.

Azt is mondja, és ez egy érdekes és vitatható pont, hogy ez a kultúra nagyobb egyéni szabadsághoz vezetett. A múlttal szemben – amikor az egyén valamiképpen a foglya, a kifejeződése volt a kultúrájának – ma az egyének kulturális lehetőségei széles köréből válogathatnak, eképpen gyakorolva nem csupán szuverenitásukat és szabad akarataikat, hanem ízlésüket és személyes hajlamaikat is. Azt állítja, hogy ez a kultúra megengedi, hogy az emberek olyan tevékenységekben keressenek élvezetet, amelyek kulturálisnak minősíthetők, de amelyeket a múltban nem soroltak volna ide. Ezek a nézetek vitathatók: olykor meggyőzőek számomra, máskor kétségeim vannak. Azt hiszem, a kettőnk – különböző, de talán egymást

kiegészítő – álláspontja közti párbeszéd igen gyümölcsöző lehet.

Mi volt a magaskultúra a modern ember számára?

GILLES LIPOVETSKY ■ Nagyon köszönöm, Mario, ezt a felvezetést, melyben teljes mértékben magamra ismertem. Azt a tény emeli ki, hogy a látványosság társadalmi kihívást jelent a kultúra nemes értelme számára. Ebből a szempontból egyetértek veled. Megengedném magamnak, hogy egy kicsit továbbgondoljam ezt a vonalat, mivel úgy gondolom, abba az irányba mutat, ami neked fontos. Mi volt a nemes kultúra, a magaskultúra a modern ember számára? A kultúra az új abszolútumot képviselte. Ahogy a modern ember elkezdte kifejleszteni a tudományos és demokratikus társadalmat, a német romantika amolyan új művészet-vallást hozott létre, amelynek olyasfajta küldetése volt, amit sem a vallás, sem a tudomány nem nyújthatott, mivel a tudomány csupán leírja a dolgokat. A művészet afféle szentséggé vált. A 17. és 18. században a költők – és a művészek általában – voltak azok, akik megmutatták az utat, akik megmondták azt, amit a vallás mondott meg korábban.

Amikor megvizsgáljuk, mi a kultúra a fogyasztás világában, a látványosság világában – amit találoan a látványosság civilizációjának hívsz –, ez éppen ennek a romantikus modellnek az összeomlása. A kultúra a fogyasztás egyik elemévé vált. Már nem azt várjuk a kultúrától, hogy megváltoztassa az életünket, megváltoztassa a világot, ahogy azt Rimbaud gondolta. Ez volt a költők feladata, mint például Baudelaire-é is, aki elutasította a haszonelvűség világát. Úgy hitték, hogy a magaskultúra az, ami meg tudja változtatni az embert, az életet. Ma talán már senki sem hiszi, hogy a magaskultúra meg fogja változtatni a világot. Valójában ezen a fronton a szórakoztatás, a látványosság társadalmi győzött. Amit elvárunk a kultúrától, az a szórakoztatás, a szórakozásnak egy némiképp emelkedett formája; de alapvetően a kapitalizmus, a technológia az, ami ma megváltoztatja az életet. A kultúra pedig az, ami ezt az egészet szentesíti.

Bizonyos fókig osztozunk a látványosság civilizációjának, és általában a fogyasztói társadalomnak egy szigorúan negatív víziójában. Ugyanakkor az évek során megpróbáltam megmutatni ennek a pozitív lehetőségeit is, mindennek ellenére. A kultúra hagyományos modellje felől nézve a negatív vonatkozások kétségtelenül erősebbek. De az élet nem csak kultúra. Az élet politika is – számunkra demokrácia –, kapcsolataink másokkal, kapcsolatunk önmagunkkal, a testünkkel, az

örömmel, és számos egyéb elem. Ezen a szinten mondhatjuk, hogy a látványosság társadalmi, a fogyasztói társadalom tömegessé tette a viselkedési mintákat, és az egyének nagyobb fokú önállóságot adott. Miért? Mivel ez a megadiskurzusok, a nagyívű politikai ideológiák összeomlását jelentette, amelyek az egyéneket szűk körű szabályok közé szorították –, és ezeket kikapcsolódással, kulturális hedonizmussal helyettesítették. Általában az emberek nem akarják már alávetni magukat a tekintélyeknek: boldogok akarnak lenni, és ezt a boldogságot keresik minden rendelkezésre álló eszközzel. A hedonisztikus, fogyasztói társadalom lehetővé tette ezeknek az életstílusoknak a kibontakozását. A televízió például egyfajta temetője a magas kultúrának, de más viszonyítási pontokat is kínált az embereknek, és új horizontokat nyitott: képessé teszi az egyéneket az összehasonlításra. Ezen a szinten a látványosság társadalmi lehetővé tette az egyéneknek, hogy önállóvá váljanak azzal, hogy létrehozott egy amolyan *à la carte* társadalmat, amelyben az emberek megalakíthatják saját életstílusukat.

Úgy gondolom, ez egy fontos szempont, mivel azok a társadalmak, amelyekben a látványosság dominál, általában konszenzuális, demokratikus szerződésen alapuló társadalmak. Ma a társadalmi küzdelmek már nem torkollnak vérfürdőbe, és minden ilyen helyen elutasítják a diktátor figuráját. Ebben az értelemben, úgy vélem, a látványosság társadalmi lehetővé teszi a demokráciának, hogy kevesebb tragédiával, kevésbé skizofrén módon éljenek, mint azelőtt. Ez ugyanakkor nem tett még minket teljes mértékben szabaddá a modern kor két alapvető jellegzetességétől – két hatalmas bűnétől –: a forradalomtól és a nacionalizmustól. Nacionalizmusok mindenütt léteznek, ahol a látványosság társadalmi uralkodik, de ezek nem vérengzőek, és a forradalom – a marxizmus nagy hősköltevénye, a nagy eszkatologikus forradalmi remény – már nem számlál túl sok hűséges követőt. Ha visszaemlékszünk, mit jelentettek a nacionalizmusok és a forradalmak a 20. században, ez képessé tesz minket arra, hogy elkerüljük a látványosság társadalmának apokaliptikus olvasatát, noha továbbra is kritikusak lehetünk vele.

Egy elfogadott kánon már nem látszik

MARIO VARGAS LLOSA ■ Ezek a pozitív aspektusai annak, amit a látványosság civilizációjának hívhatunk, ezekkel összességében egyetértek. De nézzünk meg néhány negatív aspektust is. A magaskultúra eltűnése – vagy összeomlása – a zavarodottság győzelméhez vezetett. A magas kultúráé mellett bizonyos esztétikai

VARGAS LLOSA, Mario
A Zöld Palota
Magvető, 1974
Európa, 2005

Pantaleón és a hölgyvendégek
Magvető, 1977
Európa, 2008

Ki ölte meg Palomino Molerót?
Európa, 1989, 2006

Kölykök
Európa, 2004

A beszélő
Magvető, 1993
Európa, 2007

Háború a világ végén
Európa, 2005

Négy óra a Catedralban
Európa, 2006

A rossz kislány csínytevésai
Európa, 2007

Mayta története
Európa, 2008

A Kecse ünnepe
Európa, 2008

Halál az Andokban
Európa, 2009

Julia néni és a tollnok
Európa, 2009

A kelta álma
Európa, 2011

Szeretem a mostohámat
Európa, 2007

Don Rigoberto feljegyzései
Európa, 2005, 2015

A diszkrét hős
Európa, 2015

Izrael, Palesztina – Béke vagy szent háború
Európa, 2007

A lehetetlen kísértése
Európa, 2006

Utazás a fikció birodalmába – Juan Carlos Onetti világa Európa, 2010

A látványcivilizáció Európa, 2014

„A félhold és a kereszt összeesküvése” Magyar Lettre Internationale, 23

„Európai nacionalizmusok” Magyar Lettre Internationale, 58

értékek összeomlásának is tanúi voltunk, a régi kultúra által megállapított, többé-kevésbé tiszteletben tartott hierarchiáénak; egy elfogadott kánon, illetve elsőbbségi sorrend már nem létezik. Azt mondhatnánk, ez rendkívüli, mivel azt jelenti, hogy jelenleg határtalan szabadságunk van a kultúra területén, de ebben a szabadságban a legnagyobb hülyeség áldozataivá is válhatunk. Ez a mindennapokban megfigyelhető valóság. A legdrámaibb talán a képzőművészet esete. Ennek a szabadsága abban áll, hogy minden lehet művészet, és hogy semmi sem az; hogy minden művészet lehet gyönyörű vagy csúnya, de nincs rá mód, hogy megkülönböztessük a kettőt. A régi kánon, ami lehetővé tette számunkra, hogy különbséget tegyünk a kiváló, a közepes és a förtelmes között, többé nem elérhető: ma a fogyasztók szeszélyeitől függ. A művészet világában a zavarodottság néha szélsőségesen komikus formákat ölt. A kiváló tehetség és a zsványság egyaránt különböző machinációk áldozatai; például a nyilvánosság, mert ezé az utolsó szó. Az igaz, hogy más területeken nem ennyire szélsőséges a zavar, de többé-kevésbé mindenütt felütötte a fejét, és óriási bizonytalanságot hozott létre.

Ha a kultúra pusztán csak szórakozás, semminek sincs jelentősége. Ha szórakozásról van szó, akkor egy szemfényvesztő kétségtelenül jobban ért hozzá, mint egy mélyen hiteles személy. De ha a kultúra ennél többet jelent, akkor ez aggasztó. És én úgy hiszem, a kultúra sokkal többet jelent – nemcsak az élvezet miatt, amit egy kitűnő irodalmi mű olvasása, egy nagyszerű opera vagy egy csodálatos balett megnézése, egy gyönyörű szimfónia meghallgatása jelent –, hanem amiatt az érzékenység, képzelőerő, mohóság és vágy miatt, amelyet a magaskultúra, a nagy művészet kelt az emberekben, ami erőt és képességeket ad a jobb élethez. Lehetővé teszi számunkra, hogy figyelmesebben foglalkozzunk a problémákkal, amelyekben elmerültek, hogy világosabban lássák azt, hogy mi a jó és mi a rossz abban a világban, amelyben élnek. A művészet által kialakított érzékenység révén jobban meg tudják védeni magukat, és jobban tudják élvezni az életüket – vagy legalábbis kevesebbet szenvednek.

Saját tapasztalataimból beszélek. Azt hiszem, az, hogy olvashattam és élvezhettem Góngorát, hogy olvashattam és élvezhettem Joyce *Ulysses*-ét, hihetetlen mértékben gazdagította az életemet. És nem csak az élvezet miatt, amit nyújtottak számomra, amivel megélttem ezeket a kulturális tapasztalatokat, hanem mert általuk jobban megértettem a politikát, az emberi kapcsolatokat is, hogy mi igazságos és mi igazságtalan, hogy mi jó és mi rossz, és mi nagyon, nagyon rossz. A valóság eltűnt az életemből, amikor még nagyon fiatal voltam, és a helyére lépett egy olyan szellemiség, amely e könyvek nélkül sohasem jött volna létre. Egyéni nézőpontból beszélek, de ha ezt kiterjesztjük az egész társadalomra, ha ez a kultúra és mindaz, amit jelent, eltűnik, és szórakoztatással helyettesítik, akkor mi lesz a többivel? Képes-e a színtiszta szórakoztatás felvértezni a társadalmat a szembenézésre mindezekkel a problémákkal?

Nem vagyok a kapitalizmus ellen. Inkább támogató vagyok; egy rendkívüli előrelépést tett

lehetővé az emberiségnek. Magasabb életszínvonalat hozott, egyfajta tudományos fejlettséget, ami biztosítja számunkra, hogy határtalanul jobban éljünk, mint elődeink. Mindazonáltal a kiváló filozófusok mindig is azt mondták, hogy a kapitalizmus hidegen józan rendszer, amely gazdagságot teremt, de önzést is. Ezt gazdag lelki életnek kell ellensúlyoznia. Számos kapitalista elmélet gondolta úgy, hogy e gazdag lelkesítő biztositéka a vallás; mások, a nem vallásosak, úgy vélték, ez a kultúra. Ha nem akarjuk elérni azt a pontot, ami felé a jelenkori társadalom kétségkívül tart – egyfajta lelki üresség, az ipari társadalom által generált mindenféle negatív vonatkozások, elembertelenedés, és ez napjainkra egyre nyilvánvalóbbá válik –, akkor, ez szilárd meggyőződés, a legjobb módja szembeszállni ezzel az egoizmussal, ezzel a magánnyal, ezzel a szörnyű versengéssel, amely tényleg az elembertelenedés szélsőségeit éri el, az a rendkívül gazdag kulturális élet, a legnemesebb értelemben vett kultúra.

Gilles-lel szemben én nem hiszem, hogy a látványosság társadalmi békét, derűt és összhangot hozott, vagy legalább az erőszakot csökkentette volna. Ezzel szemben az erőszak nagyon is jelen van a bűnözés-átjárta városokban, a szexuális bűncselekményektől a mindenféle hátrányos megkülönböztetésektől. A gazdasági válságból származó fantazmagóriák következménye az idegengyűlölet, a rasszizmus és a diszkrimináció. Az erőszak jelen van a szexuális kisebbségekkel szemben, és mindennapos, kevés kivétellel, mindenütt a világon. Mivel magyarázzuk mindezt? Ennek az erőszaknak az egyik megnyilvánulása éppen a magaskultúra összeomlása. Pedig ez az, ami növeli fogékonyságunkat és vezet minket arra, történelem bármelyik nagy, komoly problémákkal foglalkozunk. Az a kultúra, amely egyszersmind szórakoztató, de figyelemfelkeltő és zavaró is, amely frissen tartja a nonkonformitást, a kritikai szellemet, az olyasmit tud, amit a pusztán szórakoztató kultúra nem. Gilles egyik esszéjében ezt „kultúr-világ”-nak hívta.

A látványosság ellen nincs kifogásom; a látványosság számomra fantasztikus és borzasztóan szórakoztat. De ha egy kultúra csak ennyi, ahol végül az alkalmazkodás, és nem a derű dominál, az egy

fajta passzív lemondás. És a modern kapitalista társadalomban az egyén tiszta passzivitása nem a demokratikus kultúra megerősítését jelenti, hanem a demokrácia intézményének összeomlását; egy ilyen beállítódás ellene hat az egyén kreatív és kritikus részvételének a saját társadalmi, politikai és civil életében. Számomra a legzavaróbb jelenség a jelenkori társadalomban, hogy az értelmiségiek és a művészek nem vesznek részt a közügyekben, teljesen lenézik a politikai életet, mocskosnak, gyalázatosnak és korruptnak látják, olyasminek, aminek hátat kell fordítaniuk, hogy meg ne fertőződjének. Hogy tud egy demokratikus társadalom hosszú távon fennmaradni a gondolkodóbb fajta emberek nélkül; az érzékenyebb, kreatívabb, gazdagabb fantáziával rendelkező emberek nélkül?

Az elkötelezett embereknek ma a szolidaritás a fontosabb

GILLES LIPOVETSKY ■ Gyakran hozzuk kapcsolatba a látványosság társadalmát az eszmények eltűnésével. Ez kétségtelenül fontos aspektus, de nem az egyetlen. Az elkötelezett emberek új generációjában a kiindulási pont többé nem politikai jellegű, hanem a nagylelkűség és a kölcsönös segítségnyújtás parancsához kapcsolódik. A mai társadalom nem jelent egyet a cinizmussal vagy nihilizmussal. Ez talán az uralkodó jegye, de vannak ellentétes irányú folyamatok is. Láthatjuk ezt a civil szervezeteknél, az önkénteseknél, akik maguk cselekszenek, akik másoknak szentelik idejüket, azt keresik, hogyan segíthetnek másoknak, ahelyett hogy csak saját magukkal törődjenek. Bevallom, ez nem túl általános jelenség, de meg vagyok lepve, hogy mindennek ellenére a látványosság társadalmi az egész világon megengedi a nagylelkűség ilyen megnyilvánulásait. A látványosság társadalmi nem csak önzést produkál, hanem olyan jelenségeket is, amelyekkel egyensúlyba tudjuk hozni a mérleget.

Különböző elképzeléseink vannak a magas kultúráról. Te úgy látod, mint ellensúlyt, a látványosság és a kapitalizmus halálos deregulációjának egyfajta megváltását, ellenszerét. Nem vagy a kapitalizmus ellen, hanem keresed a módját, hogy emberibbé tudd. Ebben egyetértünk. Nem

ADRIAN PACI ET AL.: MÉRLEGÁLLÁSBAN // SOHA NEM TÖRTÉNIK MEG KÉTSZER, HORIZONT GALÉRIA, OFF BB 2015

vagyunk azonban egyformán optimisták. Te úgy gondold, a magaskultúra alapvető és lényegi eszköze a kapitalizmus bizonyos aspektusai korrigálásának. Én szkeptikusabb vagyok; talán kevésbé bízom a magas kultúrában.

Mondtál néhány nagyon érdekes dolgot az erőszakról: hogy a látványosság társadalmában, amelyet a szórakozással hoznak összefüggésbe, mindenfajta erőszak megjelent. Mindazonáltal a magaskultúra egy fontos pillanata során Oscar Wilde két évet töltött börtönben, rövid életének hátralevő részét pedig száműzetésben. A magaskultúra képtelen volt megvédeni a Goethe és Kant nemzetéhez tartozó embereket a náci barbárságtól.

Én a tudomány embere vagyok, védem a magas kultúrát, de úgy vélem, javasolnunk kell más, különböző utakat is. Tekintve a mai világ dezorientáltságát, mindenekelőtt az emberek méltóságát és a cselekvésbe vetett hitüket kell helyreállítanunk. Nem csupán a tudásba vetett hitet és a nagy művek élvezetét. A magaskultúra segít megformálni egy személyiséget, hozzájárul ahhoz, hogy az egyének aktív szereplők lehessenek, akik megalkotják a saját világukat. Az oktatásnak nem szabad leállnia, vagy a televízió ellen fordulnia és hasonló. Az oktatás olyan eszközöket kell hogy nyújtson az egyéneknek, amelyek segítségével alkotóvá válnak, nem csak a művészetben vagy az irodalomban, hanem mindenben. A magas kultúrának, a humanizmusnak más módokon is működnie kell, de ha ezt helyezzük a középpontba, abból baj lehet. A szórakozás társadalmában a tömegeknek sokkal nehezebb részt venniük ebben a kulturális forrásban. Azoknak, akik nem kapták meg a megfelelő képzést, nehéz ma az *Ulysses*t olvasni – bár nem lehetetlen. Tudunk élni, és jól élni, méltó módon, anélkül is, hogy ismernénk a klasszikusokat.

Egyetértünk abban a diagnózisban, hogy a látványosság társadalmában az esztétikai hierarchiák összeomlásával párhuzamosan jött létre. De itt egy kicsit vissza kell lépünk, és fontolóra venni, hogy nem a látványosság társadalmában az egyetlen bűnös. A legmagasabb kultúrával kezdődött: az avantgárdal, amely az igazi támaszt az akadémikus művészet, a „szép” ellen intézi. Duchamp nem a látványosság társadalmának embere volt, mégis

épp ő volt az, aki utat nyitott annak az elgondolásnak, hogy akármit kitehetünk egy kiállításon, és „művészetnek” nevezhetjük. Az esztétika és a magaskultúra összeomlásának csírái magában a magas kultúrában rejlenek.

Végül is a látványosság társadalmában nem változott túl sokat az esztétikai hierarchián. Akkor mit csinált? A modern 20. századi társadalom valami hallatlan dolgot hozott létre a történelemben: a „tömegművészetet”. Vegyük például a mozit. Egy film mindenkit megcéloz, kulturális háttértől függetlenül; nem kell a klasszikusokat elolvasni a megértésükhöz. A mozi nem változtatta meg az esztétikát; valami mást alkotott. Egy szórakoztató művészetet hozott létre, amely közepeszerű munkákat is adhat számunkra, de egyszerű dolgokat is. Az átlagos filmek egyre inkább se nem jók, se nem rosszak, de érzelmeket váltanak ki, és elgondolkodtatják az embereket.

A gazdag és kreatív kultúra elválaszthatatlan a szabadságtól

MARIO VARGAS LLOSA ■ Örülök, hogy Gilles a nácizmus problémáját is érintette. Az első dolog, amit a nácizmus hatalomra jutásakor tett, a hatalmas könyvégetés a berlini egyetem előtt, ahol gyakorlatilag Németország egész hatalmas kulturális hagyományát egy óriás máglyára vetették. A nácizmus nem az egyetlen totalitárius mozgalom, amely rendkívül erős bizalmatlansággal fordult a művészeti alkotás, a filozofikus gondolkodás felé, azon művészek felé, akik többé-kevésbé kritikusak voltak koruk, társadalmuk iránt; ezeket a művészeket persze brutálisan elnyomták.

A kultúra iránti mélyeséges bizalmatlanságuk miatt a tekintélyelvű társadalmak mindenekelőtt a cenzúra rendszereit vezetik be. És igazuk van, hogy a kultúrában hatalmas fenyegetést látnak. Így például létrehozták az inkvizíció intézményét, hogy elfojtsák az eszmék és meggyőződések szabad áramlását, hogy korlátozzák a gondolkodást, a szellemi és lelki életet, a hatalom meggyőződéseinek megfelelő, szigorúan meghatározott kereteken belül. Ez az, amit a kommunizmus, a fasizmus, a nácizmus és az összes diktatúra csinált. Itt láthatjuk a gazdag, igen kreatív és szabad kultúra

jelentőségének a legtisztább megnyilvánulását. Valójában egy gazdag és nagyon kreatív kultúra csak szabad lehet, tulajdonképpen ez az alapja a szabadságnak. Ha ez a kultúra eltűnik, az azért van, mert a szabadság is eltűnt a társadalom szívéből. A szabadság eltűnhet a brutális, totalitárius rezsim – Hitler, Sztálin, Fidel Castro, Mao Ce-tung – alatt, de más módokon is megszűnhet. Ha elérünk arra a pontra, hogy úgy gondoljuk, hogy bizonyos embereknek, akiknek nincs meg hozzá a szükséges kultúrájuk, Joyce, Eliot és Proust teljesen haszontalan és fölösleges, és hogy ezeknek az embereknek közvetlenebb és sürgetőbb problémáik vannak, akkor a társadalom a frivolitás és a sznobéria egy különös keverékében fog mindinkább elszegényedni. Ez a fajta gondolkodás veszélyes. Úgy hiszem, Proust mindenki számára fontos; habár nem mindenki tudja, hogyan olvassa, vagy hogy amit Proust mond, az ráadásul hasznos számukra, még akkor is, ha ők nincsenek abban a helyzetben, hogy olvassák. Bizonyos fajta érzékenységet hozott létre bizonyos dolgokkal kapcsolatban, ami az embereket képessé teszi arra, hogy érzékenyebbek legyenek a szegény emberek helyzetével kapcsolatban. Felhívta a figyelmünket bizonyos emberi jogokra. Ez a fajta érzékenység a kultúra eredménye. Ha e mögül az érzékenység mögül eltűnik a kultúra, akkor az egész rendkívüli módon meggyengül. Ez magyarázza azt, hogy annak ellenére, hogy Európa átélte a holokauszt borzalmas tapasztalatát, nemcsak hogy nem tűnt el az antiszemitizmus, de időről időre újjaled. Ez magyarázza azt, hogy az idegengyűlölet, amely egyetemes probléma, újra és újra kitör, és nemcsak a primitív, műveletlen társadalmakban, hanem a rendkívül kulturált társadalmakban is, és pontosan azokban a rétegekben, ahova Proust, Eliot vagy Joyce *Ulyssese* sosem ér el.

A magaskultúra elválaszthatatlan a szabadságtól. A magaskultúra mindig is kritikus volt, mindig is a nonkonformizmus következménye és forrása volt. Az ember nem tudja úgy olvasni Kafkát, Tolsztojt vagy Flaubert-t, hogy ne támadjon az a meggyőződése, hogy a világot rosszul fogjuk fel, hogy mindazokhoz a dolgokhoz képest, amelyek náluk oly szeretetre méltóak, oly tökéletesek, oly elegánsak, ahol minden elegáns, még a csúf és a rossz is elegáns és bájos – a való világ oly közepeszerű. Ez a nonkonformitás, az ellenállás, az aktuális valóság elutasításának nagyon erős érzését kelti bennünk. Ez a fejlődés és a szabadság legfőbb forrása, nem csupán az anyagi szférában, hanem az emberi jogok szférájában és a demokrácia intézményeiben is. A magaskultúra védelme szorosan kapcsolódik a szabadság és a demokrácia iránti elkötelezettséghez.

Igaz, hogy a múlt kulturált társadalmában szörnyű társadalmi és gazdasági igazságtalanságok fordultak elő. Mi hívta fel a figyelmünket ezekre az igazságtalanságokra? A kultúra. A kultúra érzékennyé és racionálisan gondolkodóvá tett minket, hogy meglássuk, mi megy körülöttünk rosszul. A kultúra volt az, ami lehetővé tette számunkra, hogy megértsük, hogy a rabszolgaság igazságtalan, és véget kell vetni neki; hogy a gyarmati rendszer igazságtalan, és azt is fel kell számolni; hogy a rasszizmus összes formája és a diszkrimináció

igazságtalan és erőszakos. Amikor Proust az *Az eltűnt idő nyomában*-t írta, nem tudta, hogy a szabadságért és igazságért dolgozik, pedig azt tette. Ez az, amit Rembrandt és Michelangelo is tett; amit Wagner tett, amikor zenét komponált, még ha rasszista volt is. Akárcsak a többi nagy művész, nagy gondolkodó, nagy alkotó. A rendeltetésük nem olyan, mint a technokratáké vagy a tudósoké, noha ez utóbbiak is rendkívül sokat tettek az emberiségért; ők szakemberek, és a munkájuk egyenes vonalon halad előre. A nagy humanisták munkája viszont több irányba is halad; a társadalom egészének irányába tájékozódik, és bizonyos fokig meghatározza azokat a közös nevezőket, melyek a modernizációval és iparosodással elvesznek. A modern társadalom szegregálja és elválasztja az egyéneket; ezért fontos, hogy legyen közös nevező, ami kölcsönösen felelőssé és testvériessé tesz minket, mert ez az, ami igazi érdekösséget hoz létre. Csak a kultúra teremti meg ezt a közös érdeket és érdeklődést; ez sosem a technológián vagy a tudományon alapszik, amely specialistákat termel ki a maguk kölcsönösen összeegyeztethetetlen, élesen elkülönített szakterületein.

A magaskultúra védelme nem csak ama kis elit védelmét jelenti, akik a magaskultúra gyümölcseit élvezik, hanem mindama dolgok védelmét is, melyek alapvetőek az emberiség számára, mint a szabadság és a demokratikus kultúra. A magaskultúra a totalitarizmustól és a tekintélyelvűségtől véd minket, de éppúgy a szektarianizmustól és dogmáktól is.

Gilles Lipovetsky szerint az ideológiák – amelyekkel kapcsolatban ugyanolyan bizalmatlan vagyok – a látványosság társadalmában szétmállottak; a látványosság társadalmában hatékonyabb lett a nagy utópikus ideológiák elleni küzdelemben, mint a racionális, demokratikus érvelés és megvitás. Ha a látványosság társadalmában – és ennek szükséglete a sokféleségre, a szórakozásra, a divatra, az azonnali élvezetekre – egyik nagy teljesítménye számos ideológia fokozatos lebontása és eltűnése volt, akkor ez tényleg valami olyan, amit ünnepelnünk kéne. A nagy ideológiák összeomlása a modern társadalomban dúló háború és erőszak egyik legfontosabb támaszának összeomlása.

A fogyasztói társadalom jólétet, vélemény-szabadságot, több önállóságot adott

GILLES LIPOVETSKY ■ Mario kiemelt egy pontot, amiben tökéletesen egyetérttek: az a tény, hogy modern emberek vagyunk, valami olyasmiről, amit a magaskultúrának köszönhetünk. A filozófiának és az irodalomnak köszönhetjük. A demokrácia, az emberi jogok és a humanizmus nem csak úgy hipp-hopp jött létre. Eszmék hatalmas kavaláriájából született, új érzékenységekből, melyeket filozófusok és írók sokaságának köszönhetünk, és ez az, ami megformálta a humanista, individualista és demokratikus kozmoszt. A modern világ bizonyos gondolkodók kezdeményezése, akik elültették a magot, embereké, akik megadták annak a társadalmi létnek kódjait, melynek alapvetése nem egy Túlvilágban van, hanem önmagában található meg, mindenki szabadságának, méltóságának és egyenlőségének elismerésével. Ez a szellemi alkotás az, amit a magaskultúrának köszönhetünk.

Egyetértünk, ahogyan egyetértünk abban is, hogy a kreativitást mint a szabadság egy igen fontos tényezőjét védelmezni kell.

Másfelől, nem vagyok teljesen meggyőzve arról, hogy a magaskultúra távol tart vagy megvéd minket a diktatórikus vagy másféle erőszak kitérésétől. A magaskultúra szabadságot is termel, de gyakran, ahogy Kant mondaná, megbénulhat a hatalom és a magánérdekek fenyegetésével. Ma nem a magaskultúra az egyetlen, ami megőrzi az értékeket, melyeket szeretsz és értékelsz velem együtt; a televízió, a mozi és a tömegmédia rengetegféle termék szintén magasztalja az emberi jogokat és az emberi méltóságot. Ezek talán nem lesznek örökérvényű nagy művek, de ennek ellenére terjesztik a humanista ideológiát. Mindig meglepődöm Spielberg filmjeit nézve. Ezek nem magaskultúra, hanem kasszasikerek, és dollármilliókba kerül az előállításuk. De humanista eszméket és demokratikus érzületet terjesztenek, és olyan értékeket közvetítenek a társadalomnak, amelyek eredetileg a magaskultúrában alakultak ki.

A fogyasztói társadalom, a látványosság társadalmában – ami nagyjából ugyanaz – rengeteg dologban működött közre: jólétet teremtett, könnyebbé tette az embereknek, hogy megosszák a véleményüket, nagy ideológiákat rombolt le, és több önállóságot adott az embereknek. De ez nem elég. A látványosság társadalmában, ami boldogságot ígér, nem képes betartani az ígéretét. Mindenesetre nem démonizálhatjuk a fogyasztói társadalmat, nem szabad a gyereket kiöntenünk a fürdővízzel. Azokat a dolgokat kell továbbvinnünk, amik pozitívak e társadalomban – szabadság, hosszú élet, különböző életlehetőségek –, de azt is fel kell ismernünk, és itt értünk egyet, hogy a fogyasztás világa képtelen teljesíteni az emberek legfőbb vágyait. Az emberek nem pusztán fogyasztók, a fogyasztói társadalom mégis úgy szól hozzájuk, mintha azok lennének. Mi a különbség a fogyasztó és az egyén között? Nagyon sok. A humanista perspektívából, a magaskultúra örökségéből adódóan azt várjuk az emberektől, hogy kreatívak legyenek, hogy kitaláljanak dolgokat, hogy legyenek értékeik. A fogyasztói társadalom ezt nem képes megadni, úgyhogy számos mozgalmat látunk, amelyek elkötelezték magukat, amelyek ötleteket javasolnak, amelyek cselekszenek. Az embereknek szükségük van elköteleződésre.

Az interneten és a kommunikáció új eszközein keresztül fiatal amatőrök hatalmas fejlődését tapasztalhatjuk, akik mindenféle dolgokat, videókat, rövidfilmeket, zenéket készítenek. Nem az összes ilyen termék zseniális, de ez a tevékenység azt mondja nekünk, hogy amit Nietzsche a „hatalom akarásának” hív, az ma az alkotás akarása. Ezt az akaratot a fogyasztói társadalom nem pusztította el, és nem sikerült az embereket olyanokká tennie, akik csupán márkanéveket akarnak. Az emberek továbbra is akarnak kezdeni valamit az életükkel. Ez az, amit az oktatásnak tennie kell: el látni az embereket eszközökkel, akárhol is vannak, hogy kezdjenek valamit az életükkel, és ne csupán a márkanévek és a divat fogyasztói legyenek. Hatalmas munka vár ránk.

A kapitalizmus globális rendszere szűkíti a manőverezés lehetőségeit, csökkenti a tettek

mozgásterét, de a kultúrában alkotunk; az oktatás képes cselekedni. Ez a 21. század egyik legnagyobb kihívása. A társadalmat nem egyedül a technika formálja majd, hanem az emberek, akiknek megvan a hozzá való eszüik, akiknek erős vágyaik vannak. Az oktatásnak segíteni kell őket ezek megvalósításában. A magaskultúra is egy eszköz, de nem az egyetlen. Az internet korában újra kell gondolnunk az oktatást. El kell gondolnunk azon, hogy az oktatás egy zavarodott társadalomban többé nem rendelkezik azokkal a referenciapontokkal, amelyekkel korábban. Óriási feladat, de ez fogja körvonalazni a holnap világát. MARIO VARGAS LLOSA ■ Teljesen egyetérttek. A modern ipari társadalom, a piaci társadalom, a fejlett országok társadalmi óriási mértékben javították az egyének életkörülményeit. De semmiképpen sem hozta el az emberek számára azt a boldogságot, amit igazán sorsukul szeretnének. Pontosan az hiányzik, amit „gazdag lelki-szellemi életnek” nevezünk. A társadalom egy részének – akik úgy érzik, az anyagi világ a hit által kerek csak – a vallás kínálja ezt, de marad egy széles réteg, akiket nem érint meg a vallás, akiknek nem mond semmit, és ott a kultúrának kell alapvető szerepet játszania.

Az oktatás, egyetérttek, az egyik fő eszköz, aminek segítségével a modern társadalom fokozatosan kitöltheti ezt a lelki-szellemi űrt. De ha van valami, ami válságban van a modern társadalomban, akkor az éppen az oktatás. Egyetlen olyan ország sincs a világon, ahol az oktatási rendszer ne mutatná a mély válság jeleit, amiatt az egyszerű ok miatt, hogy nem tudjuk, melyik a legjobb és legjobban működő rendszer; egy olyan rendszer, amely egyfelől előállítja azokat a szakembereket és szakértőket, akikre a társadalomnak szüksége van, másfelől kitölti a modern társadalom lelki-szellemi világában kialakult űrt. Az oktatás azért van válságban, mert képtelen megtalálni azt a képletet, amely ezt a két célt egyszerre teljesítené. Ezen kell dolgoznunk, ha azt akarjuk, hogy a modern társadalom képes legyen kielégíteni az emberek anyagi szükségleteit és ugyanakkor betölteni a szellemi űrt. Az oktatás abszolút alapvető, de az oktatással együtt a család és az egyén is alapvetőek, ezért bizonyos konszenzusra van szükség akkor, amikor az iskoláink, az intézményeink, az egyetemeink életét irányító programok kidolgozására kerül sor. Ezen a ponton elképesztő a zűrzavar, de legalább ha az tudatosulna, hogy az oktatás az, ahol kreatívnak és működőképesnek kell lennünk, azt hiszem, már hatalmasat lépni előre. Mindenesetre, bár a felszínen számos ponton eltérnek a nézeteink, Gilles és én egyetértünk abban, hogy Proustot, Joyce-t és Rimbaud-t olvasni kell; hogy amit Kant, Popper vagy Nietzsche gondolt, az ma is értékes, és segíthet azoknak az oktatási programoknak a kidolgozásában, amelyekre a jövő társadalmában épül, ha a mainál egy kevésbé erőszakos és kevésbé boldogtalan társadalom a cél.

(A beszélgetés a madridi Cervantes Intézetben hangzott el 2012. április 24-én.)

FARKAS JOHANNA FORDÍTÁSA

© Gilles Lipovetsky,

Mario Vargas Llosa / Letras Libres

© Eurozine